

Arkadiusz Modrzejewski

Ład gospodarczy Kościerzyny w warunkach dziejowych przemian globalnych

Słupskie Studia Historyczne 11, 41-55

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ARKADIUSZ MODRZEJEWSKI

PAP SŁUPSK

ŁAD GOSPODARCZY KOŚCIERZYNY W WARUNKACH DZIEJOWYCH PRZEMIAN GLOBALNYCH

W analizie procesów społecznych, w tym gospodarczych, kulturowych i politycznych, badacze coraz częściej korzystają z interpretacji cywilizacyjnej metody, właściwej nauce o cywilizacji, będącej wyodrębnioną dziedziną historiozofii¹. Ma ona przede wszystkim walor eksplikacyjny; pozwala zrozumieć rzeczywistość; nie służy zaś odkrywaniu faktów, dlatego stosuje się ją nierzadko wspólnie z innymi metodami badawczymi. Jej zastosowanie pozwala zauważyć w szerszym, cywilizacyjnym i historiozoficznym kontekście ogół przemian dokonujących się w życiu określonych zbiorowości. Z metody tej nierzadko korzysta się np. w nauce o polityce, co wynika ze specyfiki jej metodologii, zwłaszcza metod i technik badawczych, interdyscyplinarności oraz „otwartości” na innowacje². Interpretację cywilizacyjną stosuje się nie tylko w odniesieniu do makroskali (globu, cywilizacji partykularnej, regionu świata), ale również w badaniach nad mikrostrukturami społecznymi, takimi jak społeczności lokalne, kiedy analizie poddaje się np. wpływ oddziaływań globalnych (tj. globalizacja, regionalna integracja świata, globalne migracje ludności czy amerykańizacja kultury światowej) na wycinek bądź całość rzeczywistości lokalnej³.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie, w kontekście przeobrażeń globalnych, przemian zachodzących w ładzie ekonomicznym pomorskiego miasta Kościerzyny w procesie przemian dziejowych, tj. od jego zarania (przełom XIII i XIV w.) aż do współczesności. Jest to zbiorowość dosyć charakterystyczna dla Pomorza Gdańskiego, mogąca stanowić egzemplifikację przeobrażeń zachodzących w mniejszych miastach tego regionu.

Analizując gospodarcze dzieje świata zauważa się, że zasadniczo dzielą się one na trzy okresy. W pierwszym dominującą pozycję, zarówno pod względem struktury zatrudnienia, jak i wytwarzanego dochodu, miało rolnictwo (era preindustrialna),

¹ A. Piskozub, *Cywilizacje w czasie i przestrzeni*, Gdańsk 2003, s. 18.

² A. Chodubski, *Wstęp do badań politologicznych*, Gdańsk 1995, s. 39; zob. także H. Chołaj, *Transformacja systemowa w Polsce. Szkice teoretyczne*, Lublin 1998, s. 47-61; A. Piskozub, *Rozwój nauki o cywilizacji w Polsce*, *Cywilizacje w Czasie i Przestrzeni* 1999, nr 5, s. 21-34.

³ Zob. np. M. Gawron, *Zalasowa: Kościół, społeczność lokalna*, Gdańsk 1999.

w drugim przemysł (era industrialna), a w trzecim natomiast działalność usługowa (era postindustrialna)⁴. Powstanie cywilizacji poprzedzał okres nazywany przedcywilizacyjnym, charakteryzujący się m.in. pierwotną gospodarką zbieracko-łowiecką oraz dominacją koczowniczego trybu życia. Przyjmuje się, że najstarsze generacje cywilizacji rolniczych, określanych też jako przedprzemysłowe (preindustrialne), powstały ok. 2700 r. p.n.e. Do grupy tej należą m.in. cywilizacja egejska i egipska. Ich powstanie wiąże się z tzw. rewolucją techniczną neolitu (IV tys. p.n.e.); do jej zdobyczy zalicza się m.in. umiejętność uprawy roślin, pierwsze narzędzia rolnicze oraz transport, umożliwiające komunikację między osiadłymi społecznościami⁵.

Era cywilizacji rolniczych trwała aż do przełomu XVIII i XIX w., czyli ok. 4500 lat. W XVIII w. wraz z tzw. rewolucją przemysłową kształtowała się światowa – jak określa ją Andrzej Piskozub, współtwórca polskiej szkoły nauki o cywilizacji – cywilizacja industrialna. Powstanie nowej cywilizacji wiązało się przede wszystkim z rozwojem techniki, w tym z wynalezieniem przez Jamesa Watta (1736-1819) maszyny parowej w 1769 r., z przeludnieniem obszarów wiejskich i migracją ludności ze wsi do miast oraz rozwojem gospodarki towarowo-pieniężnej, będącej konsekwencją rozdzielania procesu produkcji i konsumpcji. Podstawową jednostką gospodarczą i ośrodkiem życia społecznego w epoce industrialnej stało się przedsiębiorstwo produkcyjne. Przemysł zapewniał miejsca pracy i był źródłem produktu narodowego⁶.

Po ok. 150 latach od początków industrializmu, w połowie XX w. kształtować się zaczęła nowa jakość – cywilizacja postindustrialna, charakteryzująca się m.in. przejściem w gospodarce od dóbr do usług (w rozwiniętych gospodarczo krajach, aczkolwiek nie tylko, w sektorze usługowym pracuje ponad 50% ogółu zatrudnionych, np. w Stanach Zjednoczonych – ponad 75%, Wielkiej Brytanii, Holandii oraz całej Unii Europejskiej – ponad 70%, Japonii i Kanadzie – ponad 65%⁷). Szczególnego znaczenia nabrały usługi związane z przetwarzaniem i transferem informacji⁸. Wiedza i informacja stały się najdroższym „towarem”; jak słusznie stwierdza amerykański futurolog Alvin Toffler: „wiedza zmniejsza zapotrzebowanie na surowce, siłę roboczą, czas, przestrzeń, kapitał i inne czynniki produkcyjne, to śmiało można ją nazwać uniwersalnym substytutem: głównym zasobem rozwiniętej gospodarki. To zaś sprawia, że niepomierne wzrasta jej wartość”⁹.

⁴ Alvin Toffler, amerykański futurolog, okresy w gospodarce nazywa falami cywilizacji. Ery preindustrialną, w której dominowało rolnictwo, nazywa „cywilizacją pierwszej fali”, ery industrialną – przemysłową określa „cywilizacją drugiej fali”, natomiast w odniesieniu do kształtującej się ery postindustrialnej, charakteryzującej się przewagą sektora usług, używa terminu „cywilizacja trzeciej fali”. Przyjmuje on, że w świecie współczesnym fale cywilizacyjne nakładają się na siebie, krzyżując się na różnych długościach i szerokościach geograficznych (A. Toffler, *Trzecia fala*, Warszawa 1986).

⁵ A. Piskozub, *Transport w cywilizacjach rolniczych*, Gdańsk 1995, s. 5 i nn.

⁶ Zob. E. Polak, *Przemiany cywilizacji współczesnej w sferze kultury materialnej*, Gdańsk 1996, s. 11-33.

⁷ Zob. *Świat w liczbach 2002*, Warszawa 2002.

⁸ Zob. D. Bell, *Nadejście społeczeństwa postindustrialnego*, Warszawa 1975, s. 19.

⁹ A. H. Toffler, *Budowa nowej cywilizacji. Polityka trzeciej fali*, Poznań 1996, s. 43.

1. Preindustrialne oblicze miasta

Pierwsza zachowana w dokumentach wzmianka o Kościerzynie pochodzi z 1284 r. Wtedy gdański książę Mściwój II zapisał swej krewnej, księżniczce Gertrudzie Samborównie¹⁰, ziemię pirsneńską, w skład której wchodziły 22 miejscowości. Centralnym grodem tego obszaru była Kościerzyna (łac. *Costerina*)¹¹. Życie gospodarcze jej mieszkańców koncentrowało się wówczas na eksploatacji lasów. Zajmowali się oni wyrębem, bartnictwem, łowiectwem i smolnictwem. Specjalizacja gospodarcza miasta uwarunkowana była właściwościami przyrodniczymi, determinującymi rozwój gospodarki leśnej, a charakteryzującymi się dużą lesistością, dosyć surowym klimatem oraz mało urodzajnymi glebami, co nie sprzyjało uprawie zbóż. W wiekach średnich gród otaczała puszcza; na ówczesny drzewostan składały się m.in. dęby i buki. Dopiero w wyniku trzebieży na miejscu drzew liściastych wyrosły lasy iglaste, a przede wszystkim bory sosnowe¹². Na eksploatację lasów, nie zaś na uprawę roli czy hodowlę zwierząt, nastawiony był folwark zarządzany w XIV i XV w. przez Krzyżaków. W folwarku znajdowały się konie, które przeznaczone były do pracy w lesie; nie było natomiast dużych stad bydła, owiec i trzody chlewnej. Drewno, które uzyskiwano w lasach, było podstawowym towarem handlowym miejscowych kupców, dostarczaniem m.in. do stolicy państwa zakonnego, Malborka. Folwark krzyżacki specjalizował się też w łowiectwie. W jego wyposażeniu znajdowały się wnyki, wykorzystywane w polowaniach¹³. Jeszcze w XVI i XVII w. mieszczanie kościerscy, a przynajmniej ich spora część, utrzymywali się z gospodarki leśnej. Znanym wśród mieszkańców miasta zajęciem było bartnictwo¹⁴. W 1664 r. barć miejska liczyła ok. 180 leśnych uli¹⁵. Handel miodem przynosił znaczne korzyści finansowe. Bartnicy należeli do najbogatszej warstwy chłopów (sołtysi i lemani). Byli wśród nich również mieszczanie oraz przedstawiciele szlachty. Bartnictwo na ziemi kościerskiej ustało z początkiem XIX w.

W XVI w. Kościerzyna miała charakter agrarny. Areal gruntów rolnych mieszczan kościerskich był zwykle niewielki; nierzadko były to gospodarstwa pół- i jednomorgowe (1 mórg = 0,56 ha), podczas gdy w innych małych miastach pomorskich przeciętne gospodarstwo mieszczańskie posiadało 1 lub 2 łany ziemi (1 łan = ok. 17 ha)¹⁶. Ze względu na warunki klimatyczne i mało urodzajne gleby przeważała uprawa ży-

¹⁰ Księżniczka Gertruda była najmłodszą córką Sambora II, księcia lubiszewsko-tczewskiego i Matyldy z książąt meklemburskich, zm. ok. 1312 r. (por. *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. II, pod. red. Z. Nowaka, Gdańsk 1994, s. 37).

¹¹ Por. K. Ślaski, *Podziały terytorialne Pomorza w XII-XIII wieku*, Poznań 1960, s. 193; E. Breza, *Nazwy miejscowe średniowiecznego okręgu administracyjnego Pirsna*, Onomastica 1971, t. XVI, s. 59.

¹² K. Ślaski, *Zasięg lasów Pomorza w ostatnim tysiącleciu*, Przegląd Zachodni 1951, nr 5-8, s. 212 i 215.

¹³ *Kościerzyna. Zarys dziejów miasta do 1939 roku*, pod. red. M. Kallasa, Toruń 1994, s. 51-52.

¹⁴ *Inwentarze starostw puckiego i kościerskiego z XVII wieku*, wyd. G. Labuda, Toruń 1954, s. 128.

¹⁵ Tamże; *Lipusz – Dziemiąny. Monografia*, pod. red. J. Borzyszkowskiego, Gdańsk 1994, s. 71-72.

¹⁶ *Kościerzyna. Zarys dziejów*, s. 52.

ta, które stanowiło ok. 42% ogółu zasiewów oraz owsa – ok. 33%. Ponadto pola obsiewano jęczmieniem, rzadziej grochem, konopiami i lnem¹⁷. Wydajność upraw zbożowych była niska. Na nie nawożonych glebach z jednego zasianego ziarna żyta otrzymano 3-4 ziaren, z jęczmienia 3-5, z owsa 2-3, a z grochu ok. 7 ziaren¹⁸. Gospodarstwa były zatem małe, niewydajne, a co się z tym wiąże – mało opłacalne. Oprócz ziemi ornej mieszczenie posiadali niewielkie przydomowe ogrody warzywne, sady owocowe i chmielniki¹⁹. Zajmowali się też hodowlą, zwłaszcza bydła, drobiu, owiec i świń²⁰. Trzodę chlewną hodowali również komornicy, a więc ludzie należący do najniższej warstwy mieszkańców miasta, którzy nie posiadali własnych nieruchomości. Zajęciu temu sprzyjały otaczające wówczas miasto lasy dębowe i bukowe, bowiem trzoda żywiła się żołądziami i buczyną. Wypas odbywał się w sześciołanowym lesie miejskim oraz w lesie królewskim, zarządzanym przez starostów kościerskich²¹. Produkcja rolna wykorzystywana była przede wszystkim na zaspokojenie własnych potrzeb bytowych mieszczan. W domach wypiekano chleb, zajmowano się ubojem zwierząt i przetwórstwem ich mięsa.

Rolnictwo w warunkach kościerskich często nie gwarantowało utrzymania rodziny, a tym bardziej uzyskania znacznych dochodów. Mieszkańcy miasta wyspecjalizowali się więc w gorzelnictwie i piwowarstwie. Do produkcji piwa i spirytusu wykorzystywano własne surowce, pochodzące z uprawy gruntów ornych i przydomowych chmielników, dlatego nierzadko mieszczenie-rolnicy posiadali browary, mieluchy lub kotły gorzelniane. Zdarzały się też przypadki równoczesnego posiadania tych trzech urządzeń²². Produkcja piwa i spirytusu prowadzona była w ówczesnych realiach na skalę masową. Kościerskie piwo zdobyło uznanie w Prusach Królewskich, w tym na wymagającym rynku gdańskim²³.

Mimo posiadania praw miejskich oraz specyficznie miejskiej zabudowy, Kościerzyna (centrum miasta stanowił rynek) nie miała w pełni miejskiego charakteru. Głównym zajęciem mieszkańców w okresie przedrozbiorowym było rolnictwo oraz przetwórstwo spożywcze, które – z wyjątkiem piwa – gospodarstwa przeznaczały na własne potrzeby. Do II połowy XVI w. nie było wśród mieszczan osób zajmujących się handlem miejskim. Jedynymi handlarzami-domokrażcami byli Szkoci i Żydzi, którym zresztą w wilkierzu z 1627 r. zabraniano osiedlać się w gra-

¹⁷ *Inwentarze*, s. 104.

¹⁸ Por. *Lipusz – Dziemiany*, s. 162.

¹⁹ S. Gierszewski, *Struktura gospodarcza i funkcje rynkowe mniejszych miast województwa pomorskiego w XVI i XVII wieku*, Gdańsk 1966, s. 33 i 196.

²⁰ W podkościerskim folwarku Szydlice (obecnie w obrębie miasta) hodowano głównie owce. W II połowie XVII w. ich pogłowie wynosiło ok. 200 sztuk, czyli ok. 84% ogółu zwierząt hodowanych w folwarku, ponadto znajdowało się tam 20 wołów (8%), 9 krów (4%), 9 świń (4%) i 2 konie (1%), hodowano też drób: kaczki – 42 sztuki, kury – 32 sztuki i gęsi – 22 sztuki (*Inwentarze*, s. 104).

²¹ S. Gierszewski, *Struktura*, s. 39.

²² Tamże, s. 50 i nn.

²³ J. Borzyszkowski, *Patrycjat kościerski II połowy XVII w. (Przyczynek do dyskusji)*, Rocznik Gdański 1971, z. 1, s. 121.

nicach miasta²⁴. W 1662 r. handlem zajmowało się jedynie 2 straganiarzy. Do XVIII w. nie odbywały się w Kościerzynie targi i jarmarki, na których dokonywano transakcji kupna-sprzedaży. Celem zakupu produktów rzemieślniczych bądź sprzedaży płodów rolnych mieszkańcy udawali się na targ do oddalonego o ok. 35 km Bytowa²⁵.

W Kościerzynie do końca XVIII w. słabo rozwinięte było również rzemiosło – ten rodzaj działalności gospodarczej uznawany jest za typowo miejski. W 1570 r. w liczącej 690 osób społeczności kościerskiej było tylko 14 rzemieślników, tj. 2% ogółu mieszkańców; w tym 6 szewców, 3 krawców, 3 bednarzy i 2 kowali²⁶. Dodatkowym źródłem dochodów rzemieślników były nierzadko gospodarstwa rolne. Łączenie zawodów rzemieślniczych z rolnictwem umożliwiało czerpanie dochodów z dwóch niezależnych od siebie źródeł. Było to szczególnie przydatne podczas klęsk nieurodzaju w rolnictwie bądź załamania koniunktury w rzemiosle²⁷.

Na sytuację w kościerskim handlu i rzemiosle wpływał fakt, że miasto w dużej mierze zamieszkiwane było przez ludność pochodzenia wiejskiego, co sprzyjało raczej rozwojowi gospodarki rolnej. Osiedlali się tam zarówno chłopci, jak i drobna szlachta, wśród której znaleźli się przedstawiciele takich rodów kaszubskich, jak Gostkowscy, Niesiołowscy, Węsierscy i Zakrzewscy. Szczególnie szlachta konserwowała agrarny charakter miasta; by nie utracić swego statusu i przywilejów, nie mogła wykonywać zawodów typowo miejskich, jak rzemiosło czy kupiectwo²⁸.

Przekształcenia w gospodarce miasta nastąpiły dopiero pod koniec XVIII w.; zmieniła się sytuacja handlu miejskiego i rzemiosła, m.in. za sprawą napływu ludności pochodzenia niemieckiego i żydowskiego, nieobciążonej spuścizną szlachecką. Na początku XIX w. decyzją administracji pruskiej zerwano ostatecznie z gospodarką feudalną – posiadanie ziemi przestało być przywilejem stanowym. To wówczas powstały w Kościerzynie pierwsze sklepy i składy handlowe. Pomyślnie rozwijało się rzemiosło, zwłaszcza szewstwo, krawiectwo oraz branże spożywcze – piekarstwo i rzeźnictwo, na których wyroby, ze względu na samowystarczalność gospodarstw, nie było wcześniej zapotrzebowania. Napływ niepolskiej ludności do Kościerzyny sprzyjał zatem wykształceniu się podstaw gospodarki towarowo-pieniężnej i typowo miejskiej, opierającej się wówczas na rzemiosle, handlu i przemyśle, aczkolwiek na rozwój tego ostatniego sektora przyszło kościerzynianom poczekać jeszcze około stu lat.

Mimo rozwoju zwodów pozarolniczych, rolnictwo w Kościerzynie nadal było głównym sektorem gospodarki. W celu powiększenia arealu ziemi osuszano bagna oraz nawadniano słabe, przeważnie piaszczyste gleby. Zwiększono pogłowie bydła oraz trzody chlewnej i owiec. W latach 1774-1797 liczba owiec zwiększyła się z 274

²⁴ S. Gierszewski, *Szkoci w mniejszych miastach Pomorza Gdańskiego (XVI-XVIII w.)*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Historia 1988, s. 51.

²⁵ S. Gierszewski, *Struktura*, s. 118, 214 i 218.

²⁶ Tamże, s. 202-203.

²⁷ Tamże, s. 172.

²⁸ S. Gierszewski, *Migracje chłopów i szlachty do miast Pomorza Gdańskiego od połowy XVI do połowy XVII wieku*, *Zapiski Historyczne* 1967, z. 3, s. 19.

do 895 sztuk, czyli przeszło trzykrotnie (327%)²⁹. Następowła kumulacja gruntów, bowiem w nowych warunkach gospodarczych (gospodarka kapitalistyczna) małe, autarkiczne gospodarstwa straciły rację bytu.

Rolniczy charakter miasta przetrwał do II połowy XX w. W 1936 r. gospodarstwa rolne prowadziło 109 osób. Powierzchnia niektórych gospodarstw przekraczała 50 ha³⁰. Jeszcze na przełomie lat 70. i 80. XX w., w okresie dynamicznego rozwoju przemysłu, spora grupa kościerzynian utrzymywała się z produkcji rolnej. W 1978 r. spośród 7683 osób zatrudnionych we wszystkich działach gospodarki w Kościerzynie 655 (8,5%) pracowało w sektorze rolnictwa³¹.

2. Władzie przemysłowym

Dostosowywanie się gospodarki i społeczeństwa kościerskiego do warunków cywilizacji industrialnej trwało ok. 150 lat. Ważnym czynnikiem sprzyjającym przemianom industrialnym było nastanie rządów pruskich, charakteryzujących się m.in. nowoczesną na owe czasy administracją. Słuszne wydaje się spostrzeżenie: „Start Kościerzyny do nowoczesności, jak wszystkich innych miast pomorskich, odbywał się w warunkach niewoli, zaboru pruskiego. W obcym, ale jednocześnie doskonale zorganizowanym organizmie państwowym, w którym kładziono szczególny nacisk na sprawność administracji terenowej, utrzymującej, obok armii i króla, w jedności to zróżnicowane państwo. Dewizą reformatorów pruskich z początku XIX w. było ‘administracja zamiast rewolucji’. I trzeba przyznać, że Kościerzyna jako miasto na takim podejściu w efekcie zyskała, choć te ‘zyski’ były mocno odłożone w czasie”³². W 1773 r. wprowadzono płatne urzędy magistrackie. Odtąd urzędnicy miejscy pełnili swoje funkcje, otrzymując za nie regularne wynagrodzenie. Dnia 25 maja 1818 r. utworzono powiat kościerski. Miasto stało się siedzibą władz powiatu i intendentury urzędu majątków skarbowych; w późniejszym okresie powołano m.in. urząd stanu cywilnego (1874 r.) i wojskowe biuro meldunkowe (1893 r.)³³.

Wzrost zatrudnienia w administracji publicznej był zarówno cechą pruskiego ustroju prawno-politycznego, jak i znakiem nowych czasów; to właśnie industrializm, który wkraczał również do Kościerzyny, wyróżniał się m.in. rozrastaniem biurokracji, bowiem nowoczesne państwo, które było jednym z „produktów” społecznych cywilizacji przemysłowej, potrzebowało etatowych kadr urzędniczych do sprawnego kierowania społeczeństwem.

Rozrost biurokracji był charakterystyczny również dla lat międzywojennych. Wtedy to urzędnicy stanowili w mieście najliczniejszą grupę zawodową wśród pra-

²⁹ *Kościerzyna. Zarys dziejów*, s. 85.

³⁰ *Tamże*, s. 133.

³¹ *Rocznik statystyczny województwa gdańskiego 1981*, Gdańsk 1982, s. 24-25 (dalej wszystkie roczniki statystyczne woj. gdańskiego cytowane jako RSWG).

³² J. Gostomski, *Kościerzyna. Lokalne centrum*, Pomerania 1998, nr 7/8, s. 40.

³³ *Kościerzyna. Zarys dziejów*, s. 82-83.

cowników umysłowych. Na początku lat 20. XX w. było ich ok. 90³⁴. Urzędnicy zatrudniani byli w instytucjach państwowych, samorządowych oraz na kolei. Do instytucji państwowych zaliczano: Starostwo Powiatowe, Kasę Skarbową, Kontrolę Skarbową, Urząd Skarbowy Podatków i Opłat Skarbowych, Inspektorat Straży Celnej, Sąd Powiatowy, Prokuraturę przy Sądzie Powiatowym, Państwowy Urząd Pośrednictwa Pracy, Państwową Kasę Leśną, Urząd Pocztowy, Inspektorat Szkolny, Nadleśnictwo Państwowe i Kolejowy Urząd Ruchu. Urzędami samorządowymi były: Magistrat i Wydział Powiatowy. W Kościerzynie mieściła się również siedziba Wojskowej Komendy Uzuppełnień i Powiatowej Kasy Chorych³⁵.

Grupa zawodowa urzędników była liczna także w okresie Polski Ludowej, a więc w czasie najintensywniejszego rozwoju industrializmu w mieście. W 1985 r. w samym tylko Urzędzie Miasta i Gminy pracowało 71 urzędników³⁶.

Atrybuty cywilizacji industrialnej, jak rozrost biurokracji czy rozwój gospodarki towarowo-pieniężnej, pojawiły się znacznie wcześniej niż nastąpił proces uprzemysłowienia Kościerzyny. Dopiero na przełomie XIX i XX w. powstały pierwsze zakłady produkcyjne, w których wykorzystywano energię mechaniczną i elektryczną. Wtedy to właśnie uruchomiono parowy młyn i tartak oraz otwarto miejską elektrownię napędzaną dwiema maszynami parowymi. W okresie tym rozwinął się też przemysł spożywczy, m.in. otwarto browar, produkujący piwo na skalę masową, 3 fabryki wódek i likierów oraz rzeźnię³⁷.

Jednym z symboli epoki przemysłowej jest kolej żelazna. Pierwsze połączenia kolejowe między Kościerzyną a innymi ośrodkami pomorskimi uruchomiono jeszcze w czasach pruskich. W 1873 r. oddano do użytku linię kolejową łączącą Tczew z Chojnicami, przechodzącą przez Kościerzynę. W 1885 r. poprzez węzłową stację w Pszczółkach Kościerzyna zyskała połączenie z Gdańskiem. W 1907 r. uruchomiono połączenie z Bytowem. W 1928 r. oddano do użytku linię kolejową między Kościerzyną a Bydgoszczą. Był to jeden z pierwszych odcinków tzw. magistrali węglowej, którą otwarto w 1931 r.; połączyła ona gdyński port ze Śląskiem. Magistrala miała duże znaczenie w rozwoju ekonomicznym Kościerzyny, która stała się wówczas jedną z ważniejszych stacji węzłowych w północnej Polsce. Uruchomienie połączenia kolejowego z Gdynią korzystnie wpłynęło na rozwój eksportu, np. do Anglii *via Baltica* eksportowano wyroby Pomorskiej Fabryki Bekonów. Dzięki temu połączeniu kolejowemu ułatwiono też kościerzynianom zatrudnienie poza miejscem zamieszkania; przeważnie dojeżdżali oni do Gdyni³⁸.

Pierwotnie kościerskie zakłady przemysłowe nie były dużymi podmiotami gospodarczymi. Niski potencjał produkcyjny i zatrudnieniowy zakładów przemysłowych stanowiących własność ludności polskiej prezentowała Wystawa Przemysłowa

³⁴ Obliczenia własne oszacowane na podstawie: *Kościerzyna, część I: Alfabetyczny spis mieszkańców*, w: Zbiory Biblioteki Miejskiej w Kościerzynie, s. 2-18.

³⁵ *Kościerzyna, część II: Urzędy i Instytucje Państwowe, Samorządowe, dział oświatowy, itd.*, w: Zbiory Biblioteki Miejskiej w Kościerzynie, s. 19-21.

³⁶ RSWG 1985, Gdańsk 1986, s. 487.

³⁷ *Kościerzyna. Zarys dziejów*, s. 86 i 132.

³⁸ Tamże, s. 142; J. Gostomski, *Kościerzyna*, s. 41.

wa, która odbyła się na przełomie czerwca i lipca 1911 r. Produkcją zajmowały się przede wszystkim niewielkie warsztaty rzemieślnicze, które zatrudniały zwykle po kilku pracowników³⁹. Większe zakłady przemysłowe, zatrudniające od kilkunastu do kilkudziesięciu pracowników, były własnością niemiecką bądź żydowską. W 1914 r. na 6 względnie dużych jak na kościerskie warunki podmiotów produkcyjnych połowa należała do Niemców, a druga połowa do osób pochodzenia żydowskiego⁴⁰.

W okresie międzywojennym nie powstały w mieście większe zakłady przemysłowe. Największy producent w okresie międzywojennym – Pomorska Fabryka Bekonów, stanowiąca własność szwedzką – zatrudniał w 1933 r. 36 robotników. W tartaku parowym pracowało 30, w browarze 19, a w młynie parowym 11 robotników⁴¹. W 1928 r. w przemyśle miejskim zatrudnionych było łącznie ok. 190 robotników (na ok. 11 tysięcy mieszkańców). Najwięcej osób pracowało w branży drzewnej i stolarskiej – 113 oraz spożywczej – 74; poza tym ok. 500 osób pracowało wówczas przy budowie tzw. magistrali węglowej⁴².

Dopiero po II wojnie światowej procesy industrializacji nabrały szybszego tempa i większych rozmiarów. Inwestycje lokowane głównie w sektorze przemysłu skutkowały modernizacją i zwiększeniem mocy wytwórczych starych zakładów, powstaniem nowych przedsiębiorstw produkcyjnych oraz zwiększeniem liczby pracowników produkcji i ich udziału w ogóle zatrudnionych. Industrializacji, którą traktowano jako główny czynnik rozwoju społecznego, sprzyjała polityka gospodarcza państwa. W 1945 r. przystąpiono do organizacji nowego ustroju gospodarczego, charakteryzującego się m.in. przewagą tzw. własności uspołecznionej, czyli państwowej i spółdzielczej, oraz związanym z nią systemem nakazowo-rozdzielczym, umożliwiającym skierowanie inwestycji i potencjału demograficznego na rozwój przemysłu. Znacjonalizowano zakłady przemysłowe, większość placówek handlowych i gastronomicznych. W rękach prywatnych pozostały niewielkie zakłady rzemieślnicze, gospodarstwa rolne oraz nieliczne punkty handlowe.

W okresie Polski Ludowej produkcja w Kościerzynie koncentrowała się na przemyśle rolno-spożywczym i drzewno-meblarskim. Na bazie istniejącej przed wojną Pomorskiej Fabryki Bekonów i rzeźni miejskiej utworzono Zakłady Mięsne. W przedsiębiorstwie tym pracowało ok. 300 osób. Produkcja przeznaczona była na rynek lokalny i krajowy oraz na eksport. Znaczącymi podmiotami gospodarczymi w branży rolno-spożywczej były również zakłady przetwórstwa owoców leśnych – Państwowa Centrala Leśnych Produktów Niedrzewnych „Las”, mieszcząca się w hali po przedwojennym browarze wytwórnia win i miodów pitnych „Dagoma”, Spółdzielnia Mleczarska, Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska”, zajmująca się przetwórstwem rolnym, a także Powszechna Spółdzielnia Spożywców „Społem”, która prócz działalności handlowo-gastronomicznej zajmowała się produkcją (pie-

³⁹ *Przewodnik po Wystawie Przemysłowej połączonej z działem rolniczym i ludoznawczym w Kościerzynie od 25 czerwca do 6 lipca 1911*, Poznań 1911.

⁴⁰ *Kościierzyna. Zarys dziejów*, s. 131.

⁴¹ *Tamże*, s. 132.

⁴² *Tamże*, s. 132 i 142.

karnia). W branży drzewno-meblarskiej wyróżniały się Spółdzielnia Inwalidów „Kaszub” oraz tartak⁴³.

Po wojnie powstały też zakłady przemysłowe branży odzieżowej i galanteryjnej. Były nimi: konfekcyjna Spółdzielnia Pracy „Kaszubianka” i zatrudniające ok. 100 pracowników Sopotkie Zakłady Przemysłu Terenowego – producent galanterii z tworzyw sztucznych. Wraz z powstaniem Wielobranżowej Spółdzielni Pracy im. Ludwika Waryńskiego rozwinął się w mieście przemysł metalowy⁴⁴. W 1969 r. w Łubianie pod Kościerzyną uruchomiono produkcję porcelitu stołowego. W Zakładach Porcelany Stołowej „Lubiana” pracę znalazło ok. 1200 osób, głównie mieszkańców Kościerzyny, z których część przeprowadziła się w latach 80. do osiedla pracowniczego w Łubianie.

Rozwój przedsiębiorstw przemysłowych wpłynął na zwiększenie liczby zatrudnionych w sektorze przemysłu oraz na zmianę udziału w ogóle zatrudnionych. W 1976 r. w 29 zakładach przemysłowych w mieście zatrudnionych było 1427 osób, czyli 23% ogółu zatrudnionych w gospodarce społecznej. W 1980 r. w 32 zakładach (wzrost liczby zakładów przemysłowych w stosunku do 1976 r. o 10%) liczba pracowników przemysłu wzrosła do 1587 (w stosunku do 1976 r. o 11%), co stanowiło ok. 24% ogółu zatrudnionych⁴⁵.

W Kościerzynie powstały też mniejsze produkcyjne zakłady rzemieślnicze. W 1985 r. na 203 tego typu zakłady 128 (63%) należało do sektora produkcji. Spośród 411 pracowników zatrudnionych w rzemiośle 290 (71%) pracowało w rzemieślniczych zakładach produkcyjnych (przemysłowych)⁴⁶.

Pracownikami przemysłu były również osoby zatrudnione poza Kościerzyną. Do końca lat 80. wielu mieszkańców miasta zatrudnionych było w przemyśle stoczniowym w Gdańsku i w Gdyni. Osoby te codziennie dojeżdżały do miejsc pracy oddalonych o ok. 65 km od miejsca zamieszkania.

W latach 80. władze miasta działały na rzecz pozyskania kapitałochłonnych inwestycji, mających na celu głównie rozwój przemysłu. Przewidywano utworzenie w północno-wschodniej części miasta strefy koncentracji działalności gospodarczej, w tym przede wszystkim produkcji materialnej. W strefie tej docelowo pracę miało znaleźć ok. 6000 osób⁴⁷. Jedną z najważniejszych inwestycji miała być, mimo braku wykwalifikowanej kadry, budowa fabryki sprzętu elektronicznego, w której planowano zatrudnić ok. 1300 pracowników⁴⁸. Kryzys w gospodarce krajowej oraz upa-

⁴³ Por. K. M. Marchewicz, *Miasto Kościerzyna w okresie tysiąclecia państwa polskiego*, maszynopis z 1959 r., w: Zbiory Biblioteki Miejskiej, s. 19-20; A. Modrzejewski, *PSS „Spolem”. Tradycja i nowoczesność*, Z Ziemi Kościerskiej. Zeszyty Regionalne 2002, s. 52-55.

⁴⁴ Por. K. M. Marchewicz, *Miasto*, s. 19-20; F. Mamuszka, I. Trojanowska, *Kościerzyna i ziemia kościerska*, Gdańsk 1972, s. 66-68.

⁴⁵ RSWG 1981, Gdańsk 1982, s. 31.

⁴⁶ RSWG 1986, Gdańsk 1987, s. 553.

⁴⁷ *Miasto Kościerzyna, miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego*. Materiały Urzędu Miasta w Kościerzynie, s. 23.

⁴⁸ Archiwum Państwowe w Gdańsku, Informacje i prognozy rozwoju społeczno-ekonomicznego miasta i gminy Kościerzyna w 1989 r., sygn. 2408, nr 135.

dek systemu centralnego planowania sprawiły, że zamierzeń tych nie udało się zrealizować.

Procesy industrialne sprzyjały rozwojowi społecznemu; coraz większy nacisk kładziono na oświatę, wychowanie kulturalne i opiekę socjalną, w tym zdrowotną. W XIX w. pojawiły się w mieście osoby wykonujące pracę umysłową i wolne zawody. Oprócz wspomnianych urzędników magistrackich i państwowych byli to m.in. nauczyciele, lekarze, prawnicy, pracownicy banków. W II połowie XIX w. nastąpił dynamiczny rozwój oświaty, zarówno elementarnej, jak i średniej i zawodowej. Szczególnego znaczenia nabrały, jako miejsca kształcenia przyszłej inteligencji, szkoły przygotowujące do zawodu nauczyciela: Wyższa Szkoła Żeńska (zał. 1861 r.), Katolickie Męskie Seminarium Nauczycielskie (zał. 1866 r.) oraz Progimnazjum Męskie (zał. 1875 r.), przekształcone w 1922 r. w gimnazjum⁴⁹.

Wśród pracowników umysłowych znajdowały się osoby z wykształceniem akademickim, nierzadko posiadające stopień naukowy doktora. Studia kończyli lekarze, prawnicy, księża oraz niektórzy nauczyciele zatrudniani przeważnie w zakładach kształcenia kadr pedagogicznych i w progimnazjum. Doktorzy spotykani byli w środowisku zawodowym lekarzy oraz wśród duchownych i nauczycieli⁵⁰.

W czterdziestopięcioletnim okresie Polski Ludowej wzrosło zapotrzebowanie na przedstawicieli zawodów inteligenckich; dynamicznie w tym czasie rozwijały się m.in. szkolnictwo i służba zdrowia; powstały wtedy nowe szkoły, przedszkola i żłobki oraz placówki zdrowotne⁵¹. W związku z procesem industrializacji i związanym z nim wzrostem znaczenia zawansowanych technologii zwiększyło się też zapotrzebowanie na kadry inżynieryjne.

Pojawienie się pracowników umysłowych, zwłaszcza związanych z działalnością oświatową, było zapowiedzią – z początku odległych w czasie i nie przewidywanych – przeobrażeń cywilizacyjnych, które na przełomie XX i XXI w. doprowadziły do przekształcenia rzeczywistości industrialnej w postindustrialną, stanowiącą „przestrzeń” społeczeństwa informacyjnego. Industrializm, dzięki zdobyczom naukowo-technicznym oraz społecznym, stał się naturalną podstawą wyłaniającej się nowej jakości w rozwoju cywilizacyjnym społeczeństw. W cywilizacji postindustrialnej najistotniej-

⁴⁹ Zob. F. Żurek, L. Heyke, *Zarys dziejów i działalności Państwowego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego w Kościerzynie*, Poznań 1935; A. Liedtke, *Historia Zakładu N.M.P. Anielskiej w Kościerzynie (1861-1936)*, Kościerzyna 1936; *Kościerzyna. Zarys dziejów*, s. 95-106, 181-191.

⁵⁰ Zob. J. Borzyszkowski, *Inteligencja polska w Prusach Zachodnich 1848-1920*, Gdańsk 1986.

⁵¹ W latach 1945-1985 powstało, częściowo w placówkach przedwojennych, 6 szkół podstawowych, w tym jedna specjalna dla dzieci opóźnionych w rozwoju i upośledzonych oraz 3 zespoły szkół zawodowych z klasami typu zasadniczego, licealnego i technickimi. W 1945 r. wznowiono naukę w liceum ogólnokształcącym, będącym kontynuacją gimnazjum męskiego. W latach 1946-1970 istniało, kontynuujące tradycję Państwowego Seminarium Nauczycielskiego, Liceum Pedagogiczne, którego celem było kształcenie nauczycieli szkół podstawowych na potrzeby regionu. Pod koniec lat 80. funkcjonowało w Kościerzynie 7 przedszkoli. W 1980 r. w szpitalu oraz wybudowanym po II wojnie światowej ośrodku zdrowia i pogotowiu pracowało łącznie ok. 40 lekarzy, czyli na 1000 mieszkańców przypadało ich 19 (RSWG 1990, Gdańsk 1991, s. 52-53), podczas gdy w latach 20. i 30. niespełna 0,5 (obliczenia własne oszacowane na podstawie *Kościerzyna, część I*, s. 2-18; *Kościerzyna, część II*, s. 19; *Kościerzyna. Zarys dziejów*, s. 130).

szym czynnikiem rozwojowym okazuje się wiedza i związana z nią informacja. Głównym sektorem nowoczesnej gospodarki są usługi. Podstawą do ich wykonywania jest określona, nierzadko wysoko specjalistyczna wiedza oraz jej pochodne tj. doświadczenie, praktyczne umiejętności, innowacyjność, kreatywność.

3. W warunkach postindustrialnych

Od przełomu lat 80. i 90. obserwuje się, że Kościerzyna jest miejscem ujawniania się ważkich przeobrażeń cywilizacyjnych w sferze gospodarki. Dynamicznie rozwija się sektor usług, do którego zalicza się zarówno proste usługi wykonywane przez osoby o niskich kwalifikacjach zawodowych, jak i wymagające specjalistycznej wiedzy, zdobywanej nierzadko w ośrodkach akademickich, a jednocześnie następuje regres sektora przemysłu, wzrasta bezrobocie i likwidowane są zakłady pracy.

Głównymi sekcjami sektora usług (biorąc pod uwagę przedsiębiorstwa zatrudniające co najmniej 5, a od 1999 r. 9 pracowników) w Kościerzynie w latach 90. były: ochrona zdrowia, handel i naprawy, transport, edukacja, budownictwo i administracja publiczna. W 1994 r. w ochronie zdrowia pracowało 771 osób, czyli 13,9% zatrudnionych w gospodarce narodowej, w handlu i naprawach 639 osób (11,5%), w transporcie, składowaniu i łączności 626 osób (11,2%), w edukacji 609 osób (10,9%), w budownictwie 381 osób (6,8%), administracji publicznej 333 osoby (6,0%), w obsłudze nieruchomości 245 osób (4,4%), w pośrednictwie finansowym 183 osoby (3,3%), w hotelarstwie i gastronomii 61 osób (1,1%) oraz 64 osoby (1,1%) w pozostałej działalności usługowej⁵².

W latach 1994-1999 w służbie zdrowia, głównie dzięki otwarciu szpitala specjalistycznego, w którym pracę znalazło ok. 680 osób, zatrudniono 502 nowych pracowników (wzrost o 65,1%). W 1999 r. w tej sekcji gospodarki narodowej pracowały 1273 osoby (20,8% ogółu zatrudnionych). W handlu i naprawach zatrudnienie w latach 1994-1999 wzrosło o 146 osób (o 22,8%) i w 1999 pracowało 785 osób (12,8%). Przybyło również miejsc pracy w transporcie, składowaniu i łączności. W sekcji tej zatrudniono 48 nowych pracowników (wzrost o 7,6%) i w 1999 r. pracowały 674 osoby (11,0%). W budownictwie w latach 1994-1999 utworzono 38 miejsc pracy (wzrost o 10,0%). W 1999 r. pracownikami sekcji budownictwa było 417 osób (6,8%). W pośrednictwie finansowym przybyło 49 miejsc pracy (wzrost o 26,8%). W 1999 r. w tej sekcji gospodarki narodowej zatrudnionych było 232 pracowników (3,8%). W latach 1994-1999 przybyło także miejsc pracy w administracji publicznej, w której zatrudnienie wzrosło o 50 osób (15,0%). W 1999 r. zatrudniała ona 383 osoby (6,3%). Powodem wzrostu było utworzenie nowych urzędów administracji samorządowej oraz przejęcie przez samorządy lokalne nowych zadań⁵³. Zre-

⁵² Obliczenia własne na podstawie: *Gminy województwa gdańskiego 1990-1994*, Gdańsk 1995, s. 60-61.

⁵³ Zob. A. Modrzejewski, *Działalność samorządu powiatu kościerskiego w latach 1998-2002*, Z Ziemi Kościerskiej. Zeszyty Regionalne 2002, s. 23-34.

dukowano natomiast o 86 miejsc pracy (o 34,7%) zatrudnienie w obsłudze nieruchomości. Redukcja była skutkiem przejścia tej sekcji gospodarki narodowej przez małe firmy, zatrudniające poniżej 5 (od 1999 r. 9 pracowników). W latach 1994-1999 zredukowano także o 9 liczbę miejsc pracy w edukacji (o 1,5%) i 5 w hotelarstwie i gastronomii (8,2%), więc w 1999 r. w edukacji zatrudnionych było 600 (9,9%), a w hotelarstwie i gastronomii 56 osób (0,9%)⁵⁴.

Istotną cechą nowoczesnej ekonomii jest wzrost znaczenia sektora finansowego, co prowadzi do większej aktywności instytucji finansowych oraz globalizacji rynków finansowych. Na poziomie lokalnym tendencje te ujawniają się przede wszystkim w postaci konkurencji na rynku usług finansowych. W latach 90. i na początku XXI w. pojawiły się w Kościerzynie nowe instytucje finansowe, co doprowadziło do wzrostu konkurencyjności. Na przełomie lat 80. i 90. w mieście funkcjonowały 3 banki, należące do tzw. sektora uspołecznionego (instytucje państwowe i spółdzielnie): ogólnopolska Powszechna Kasa Oszczędności, rodzimy Bank Spółdzielczy (zał. 1902 r.) i od 1989 r. Bank Gdański, działający obecnie pod nazwą Bank Millennium. W 1989 r. wraz z liberalizacją prawa dewizowego powstały kantory wymiany walut, należące również do sfery finansów (obróć walutowy). W 1996 r. przy Rejonowym Urzędzie Poczтовым utworzono filię Banku Poczтового, a w 2001 r. przy drugim w mieście urzędzie pocztowym otwarto punkt obsługi klienta tego banku. Od 1998 r. istnieje w Kościerzynie filia środkowoeuropejskiego lidera wśród instytucji finansowych, banku Pekao SA.

Banki, by poprawić jakość obsługi klienta, a tym samym zachęcić do korzystania ze swoich usług, otwierają w mieście, głównie w centrum oraz w miejscach często uczęszczanych, nowe punkty i agencje. Sieć wielu agencji (w 2003 r. było ich 5) posiada PKO BP. W 2003 r. otwarto drugi punkt obsługujący klientów Banku Millennium.

Wraz z nowo utworzonymi bankami pojawiły się też firmy pośredniczące w uzyskaniu kredytów konsumpcyjnych i gotówkowych. W 1999 r. istniały 2 tego typu firmy⁵⁵. W 2000 r. utworzono oddział Spółdzielczej Kasy Oszczędnościowo-Kredytowej im. Franciszka Stefczyka, a w 2003 r. SKOK „Wesoła”.

Rozwojowi sekcji usługowych gospodarki towarzyszył regres w sektorze produkcji, a także rolnictwa i leśnictwa. Ujawnił się on na początku lat 90., kiedy zlikwidowano wiele zakładów przemysłowych, w tym z branży rolno-spożywczej (np. Spółdzielnię Mleczarską), metalowej (Spółdzielnię Pracy im. Ludwika Waryńskiego), galanteryjnej i odzieżowej (Spółdzielnię Pracy „Kaszubianka”) oraz zredukowano liczbę zatrudnionych w przedsiębiorstwach, które dostosowały się do nowych warunków ekonomicznych (np. w Zakładach Mięsnych). W efekcie przekształceń gospodarczych w 1999 r. liczba (wyrażona w wartościach bezwzględnych i względnych) pracowników przemysłu w Kościerzynie była niższa niż w 1976 roku⁵⁶.

⁵⁴ Obliczenia własne na podstawie: *Gminy województwa gdańskiego 1990-1994*, s. 60-61; *Rocznik statystyczny województwa pomorskiego 2000*, s. 189.

⁵⁵ *Uwarunkowania rozwoju województwa pomorskiego. Pomorskie studia regionalne*, pod. red. T. Parteki, Gdańsk 1999, s. 166.

⁵⁶ RSWG 1981, Gdańsk 1982, s. 71; *Rocznik statystyczny województwa pomorskiego*, s. 189.

Podobne zjawiska dotknęły małe prywatne zakłady produkcyjne. Mimo że w latach 90. ich liczba nieznacznie wrosła – w 1993 r. istniało 107 tego typu zakładów, a w 1995 r. już 139 – stan ten był porównywalny z latami 80. W 1985 r. istniało tyle samo małych zakładów produkcyjnych (128), co w 1994 r. W ostatniej dekadzie XX w. zmienił się jednak udział tych zakładów w ogólnej liczbie małych przedsiębiorstw. W 1988 r. 60% małych firm, czyli zakładów rzemieślniczych, należało do sektora produkcji, a w 1997 r. już tylko 11% (zatrudniających do 5 pracowników); reszta, czyli 89%, to zakłady z szeroko rozumianego sektora usługowego, od handlu po finanse⁵⁷. W latach 1994-1997 przybyło 11 zakładów produkcyjnych (wzrost o 8,5%), podczas gdy np. zakładów w sekcji handel i naprawy – 134 (wzrost o 35%), budownictwo – 76 (wzrost o 71%), pośrednictwo finansowe – 15 (500%), obsługa nieruchomości i firm – 47 (121%)⁵⁸.

Małe, w tym jednoosobowe firmy mają ogromny udział w procesie wyłaniania się gospodarki postindustrialnej; są głównym motorem postindustrializmu. W działalności tej głównym kapitałem są zwykle wiedza i określone umiejętności. Dlatego nakłady finansowe na rozpoczęcie działalności usługowej są mniejsze od inwestycji potrzebnych na uruchomienie produkcji. Należy wszakże wliczyć wydatki na edukację i doskonalenie zawodowe, umożliwiające podjęcie pracy w usługach. Niektóre zajęcia można wykonywać w miejscu zamieszkania lub w domach klientów, np. udzielać korepetycji, stawiać nieskomplikowane diagnozy, prowadzić terapię medyczną, rehabilitację, zajęcia logopedyczne, pośrednictwo ubezpieczeniowe.

Powstanie nowych firm świadczących różnego rodzaju usługi i wzrost zatrudnienia w tym sektorze, jak również tendencje odwrotne w dwóch pierwszych sektorach gospodarki (rolnictwo z leśnictwem i przemysł) mają konsekwencje w zmianie struktury zatrudnienia. W latach 90. zmniejszał się zatem w Kościerzynie udział rolnictwa i leśnictwa oraz przemysłu w ogóle zatrudnienia, permanentnie wzrastał natomiast udział sektora usług. W 1994 r. w przemyśle pracowało 28% pracowników gospodarki narodowej, a w 2000 r. już tylko 22,3% (tab. 1). Podobne tendencje zachodzą w rolnictwie i leśnictwie. W 1994 r. udział zatrudnionych w tym sektorze wynosił 1,7%, w następnych latach malał, aż do 0,6% w 2000 r. Nieznaczny wzrost zarejestrowano jedynie w 1996 r. (tab. 1). Redukcji udziału zatrudnienia w dwóch pierwszych sektorach gospodarki narodowej towarzyszył jednak wzrost udziału sektora usług. W 1994 r. pracowało w nim 70,3% ogółu zatrudnionych w gospodarce narodowej, a w 2000 r. 77% (tab. 1).

Kształtowaniu się ładu postindustrialnego w Kościerzynie towarzyszą zjawiska negatywne, do których zalicza się przede wszystkim wysokie bezrobocie. W 2000 r. bez pracy było 1748 mieszkańców miasta, co stanowi 12% ogółu mieszkańców w wieku produkcyjnym⁵⁹. W 2002 r. bezrobotnych było już 2184 kościerz-

⁵⁷ RSWG 1985, s. 553; RSWG 1988, Gdańsk 1989, s. 506; *Gminy województwa gdańskiego 1990-1994*, s. 60; *Gminy województwa gdańskiego 1996*, Gdańsk 1996, s. 86; *Gminy województwa gdańskiego 1998*, Gdańsk 1998, s. 136.

⁵⁸ Obliczenia własne na podstawie: *Gminy województwa gdańskiego 1990-1994*, s. 60; *Gminy województwa gdańskiego 1998*, s. 136.

⁵⁹ *Rocznik statystyczny województwa pomorskiego 2001*, s. 239.

Tabela 1

Struktura zatrudnienia (w %) w Kościerzynie w latach 1994-2000
w gospodarce narodowej^{a)}

Rok	Rolnictwo i leśnictwo	Przemysł	Usługi ^{b)}
1994	1,7	28,0	70,3
1995	1,3	26,6	72,1
1996	1,6	26,0	72,4
1997	1,4	25,3	73,3
1998	0,9	24,8	74,3
1999	0,8	23,2	76,0
2000	0,6	22,3	77,0

^{a)} bez zakładów osób fizycznych zatrudniających do 5 lub 9 pracowników (w zależności od badanego roku) oraz bez rolnictwa indywidualnego i duchowieństwa;

^{b)} wraz z usługami budowlanymi

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Gminy województwa gdańskiego 1990-1994*, s. 60-61; *Gminy województwa gdańskiego 1996*, s. 62-63; *Gminy województwa gdańskiego 1998*, s. 138-139; *Raport o stanie miasta*, edycja II, oprac. M. Modrzejewski, Kościerzyna 2000, s. 13; *Rocznik statystyczny województwa pomorskiego 2000*, s. 189; *Rocznik statystyczny województwa pomorskiego 2001*, Gdańsk 2001, s. 226-227

Tabela 2

Struktura bezrobotnych według wykształcenia w Kościerzynie w 2000 r.

Poziom wykształcenia	Liczba bezrobotnych	Udział (w %)
Ogółem	1748	100
Podstawowe	463	26,5
Zasadnicze zawodowe	799	45,7
Policealne i średnie zawodowe	370	21,2
Średnie ogólne	94	5,4
Wyższe	22	1,2

Źródło: *Sytuacja materialna mieszkańców Kościerzyny*, oprac. M. Modrzejewski, Urząd Miasta w Kościerzynie, 2001, s. 9

nian⁶⁰. Bez pracy pozostają przeważnie osoby o niskich kwalifikacjach zawodowych, a co się z tym wiąże – mało atrakcyjne w nowych warunkach ekonomicznych, nie dysponujące głównym „surowcem” gospodarki poprzemysłowej, czyli wiedzą; są to m.in. sprzedawcy, stolarze, mechanicy pojazdów samochodowych, rolnicy, ślusarze. W 2000 r. większość stanowili bezrobotni z wykształceniem podstawowym (26,5% ogółu osób bez pracy) i zasadniczym zawodowym (45,7%). Strukturę bezrobotnych według poziomu wykształcenia przedstawiono w tabeli 2.

Około 25% ogółu bezrobotnych było zatrudnionych przed zwolnieniem z pracy w sektorze produkcji, pozostali pracowali wcześniej przeważnie w takich działach, jak handel i naprawy (20% ogółu bezrobotnych), budownictwo (15%), rolnictwo i leśnictwo (10%); 17% ogółu bezrobotnych nie miało żadnego stażu pracy, a więc żadnego doświadczenia zawodowego⁶¹.

* * *

Uogólniając analizę dziejów gospodarczych Kościerzyny od jej zarania po współczesność można sformułować następujące spostrzeżenia:

1. Tendencje lokalne w środowisku kościerskim są na ogół powiązane z przeobrażeniami globalnymi: charakterystyczne jest przejście od gospodarki agrarnej do industrialnej oraz od dóbr do usług, czyli od industrializmu do postindustrializmu.
2. Przemiany w społeczności lokalnej są inicjowane przez czynniki zewnętrzne, w tym polityczne, np. nastanie rządów pruskich i napływ do miasta ludności niepolskiej sprzyjały powstaniu gospodarki miejskiej, presja ideologiczna w okresie Polski Ludowej sprzyjała rozwojowi przemysłu, kryzys i odejście od gospodarki nakazowo-rozdziałowej zapoczątkowały zmiany postindustrialne.
3. Lokalna gospodarka reaguje na wyzwania cywilizacyjne z wieloletnim opóźnieniem: w erę przemysłową miasto wkroczyło co najmniej 100 lat po nastaniu światowego systemu industrialnego, a przemiany postindustrialne rozpoczęły się dopiero na przełomie lat 80. i 90., podczas gdy na świecie ujawniały się one już w połowie lat 50. ubiegłego stulecia.
4. Opóźnienie gospodarcze Kościerzyny jest uwarunkowane zarówno położeniem geograficznym – z dala od głównych centrów życia gospodarczego, jak i sytuacją polityczną oraz ekonomiczną jednostek nadrzędnych (regionu, państwa, struktur ponadpaństwowych), wynikającą z ogólnej kondycji gospodarczej.
5. W środowisku lokalnym ujawnia się zjawisko nakładania się tzw. fal cywilizacji. Szczególnie wyraźne było ono w okresie kształtowania się ładu industrialnego, kiedy to mimo procesu uprzemysławiania rolnictwo odgrywało ważną rolę w gospodarce miasta.

⁶⁰ Informacja miesięczna o stanie bezrobocia w powiecie kościerskim w kwietniu 2002 r., występujących tendencjach i podejmowanych działaniach zmniejszających to zjawisko, Powiatowy Urząd Pracy w Kościerzynie, 2002, s. 4.

⁶¹ Rynek pracy powiatu kościerskiego w 1999 roku, oprac. M. Ginter, Powiatowy Urząd Pracy w Kościerzynie, 2000, s. 11.